

ΧΑΡΑ ΜΠΑΚΟΝΙΚΟΛΑ
ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΙΚΕΤΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΑΣΥΛΟ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

Οι νόμοι που ορίζουν τις διανθρώπινες και διαπολιτειακές σχέσεις στον αρχαίο κόσμο εμφανίζονται μάλλον σαν ένα σύνολο καθιερωμένων πρακτικών που λειτουργούν ως έθος, παρά σαν σύστημα άκαμπτων κανόνων δικαίου. Αυτή η σχετική ελαστικότητα της εφαρμογής των νόμων είχε αναμφισβήτητα τις ρίζες της απ' ενός στην ευρύτητα του ελληνικού πνεύματος και απ' ετέρου σε συχνά εύκαμπτους πολιτειακούς θεσμούς, των οποίων οι παραμέτροι επιδέχονταν συζήτηση και τροποποιήσεις ανάλογα με το εκάστοτε αναφερόμενο πολιτικό ή κοινωνικό πρόβλημα.

Η ελληνική τραγωδία θέτει συχνά ζητήματα δικαίου και διεκδίκησης ατομικών ή συλλογικών δικαιωμάτων. Οι θεές Θέμις και Δίκη, προστάτιδες του δικαίου, μνημονεύονται συχνά από τους τραγικούς ήρωες και από τα μέλη του χορού, ιδιαίτερα συχνά, μάλιστα, στη δραματουργία του Αισχύλου¹. Η προσφυγή του ικέτη στην τοπική εξουσία της πόλης όπου δραματίζεται ο μύθος είναι ένα απ' αυτά τα ζητήματα. Και συχνά, αυτή η προσφυγή συνδέεται όχι μόνο με την ικανοποίηση ενός αιτήματος, αλλά και με τον θεσμό της φιλοξενίας².

Είναι πολλές και ποικιλώτατες οι σαφείς «ικεσίες» στη δραματουργία των τριών τραγικών ποιητών μας, όπως και ποικίλοι είναι οι λόγοι για τους οποίους ένας ικέτης μπορεί να επικαλεσθεί τη βοήθεια του ηγέτη. Έτσι, λόγου χάρι, στην *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, η νεαρή ομόνυμη ηρώδα ικετεύει τον Αγαμέμνονα για τη ζωή της³, ενώ η Μήδεια παρακαλεί τον Κρέοντα να της επιτρέψει να μείνει ακόμη μια μέρα στην Κόρινθο, πριν να πάρει τον δρόμο της εξορίας⁴. Ακόμη και στην *Άλκηστη*, έχουμε μια σαφή ικεσία, που όμως δεν ορίζεται από κανένα πρωτόκολλο: η μελλοθάνατη, με συγκαλητικά, παρακλητικά λόγια, προσπαθεί να αποσπάσει από τον Άδμητο την υπόσχεση ότι δεν θα δώσει στα παιδιά του τη δυστυχία να ζήσουν στο μέλλον με μια μητέρα⁵.

Ωστόσο, η θεματική της ικεσίας αναπτύσσεται λεπτομερώς σε τρία δραματικά έργα της αρχαιότητας: στις *Ικέτιδες* του Αισχύλου, στις *Ικέτιδες* του Ευριπίδη και στους *Ηρακλείδες* του αυτού ποιητή. Και στις τρεις περιπτώσεις, η ικεσία ταυτίζεται με την αίτηση πολιτικού ασύλου. Τα εν λόγω δράματα μας παρέχουν δύο ειδών πληροφορίες: τυπολογικές και ιδεολογικές. Με άλλα λόγια, οι περιγραφές και τα σποραδικά σχόλια σχετικά με τον ικέτη μάς δίνουν αρκετά στοιχεία για τον κώδικα συμπεριφοράς του, δηλαδή για κάποιο μάλλον αυστηρό πρωτόκολλο, που όφειλε ο ικέτης να τηρήσει, αν ήθελε να εξασφαλίσει, κατ' αρχήν,

¹ Βλ. ενδεικτικά, *Ικέτιδες*, 342, 360 (ΙΚεσία Θέμις), 703, 709 (Δίκας...μεγιστοτίμου) κ.α.

² Η Jacqueline de Romilly (*La Grèce antique contre la violence*, Paris, 2000, Fallois, σ. 175) κάνει άμεσα αυτή τη σύνδεση μεταξύ ικετείας και φιλοξενίας γράφοντας: «Όταν ένας άνθρωπος που είχε διαπράξει κάποιο φόνο ήταν μισρός και έπρεπε να εγκαταλείψει την πόλη του, στην οποία άλλωστε διακινδύνευε εκδικητικές αντιδράσεις, μία περιόσιαση ερχόταν να διακόψει την αλυσίδα της βίας: μπορούσε πράγματι, αφήνοντας την πόλη του, να προσφύγει σε κάποιον ξένο οικοδεσπότη, ο

ο οποίος τον υποδεχόταν και του επέτρεπε να ξαναβρεί μια ζωή κανονική. Αυτή η φιλοξενία εκτεινόταν και πέρα από τα σύνορα, κι επίσης πέρα από τις γενιές. Υπήρχε ήδη στην εποχή του Ομήρου και μέσα στους μυθικούς θρύλους που σχετιζόνταν με ήρωες, και δεν έπαψε να υφίσταται στην ελληνική ιστορία. Επί πλέον, αυτή η φιλοξενία προσφερόταν σε μια ατμόσφαιρα γιορτής, εμπιστοσύνης, διακριτικότητας».

³ *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 1211-52.

⁴ Βλ. *Μήδεια*, 324-47.

⁵ *Άλκηστις*, 300-8.

τον σεβασμό του ισχυρού άνδρα στον οποίο προσέφευγε. Και από την άλλη πλευρά, ο ίδιος ο δραματικός μύθος μάς εισάγει σε μια σύνθετη ιδεολογική πραγματικότητα που συνδέεται με το αίτημα και την ικανοποίησή του.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι όροι *ασυλία*⁶ και *έκδοσις* (και *εκδιδόναι*)⁷ σήμαιναν ότι ακριβώς σημειώνουν σήμερα στη γλώσσα του διεθνούς δικαίου, και χρησιμοποιούνταν τα ρήματα *απωθεῖν*⁸, *απελαύνειν*⁹, *ἐξελαύνειν*¹⁰ και *ἐξορίζειν*¹¹ που σήμαιναν την πράξη της απέλασης¹².

A. Η «σκηνοθεσία» της ικεσίας

Οι προετοιμασίες μιας επίσημης αίτησης για βοήθεια πιστοποιούνται στο κείμενο, άλλοτε με τη μορφή σχολίου ή παρατήρησης κάποιων αυτοχθόνων που, απορημένοι, περιεργάζονται τους νεοφερμένους ικέτες,¹³ και άλλοτε με τη μορφή αυτοσχολιασμού¹⁴ των ικετών που, δικαιολογημένα, επιδιώκουν να κάνουν φανερή τη γνωστή πρακτική της προσφυγής, την οποία εφαρμόζουν προκειμένου να εξασφαλίσουν το ζητούμενο από τις αρχές του τόπου.

Οι σκηνές της ικεσίας στην τραγωδία συντίθενται από κάποια εικαστικά και πλαστικά στοιχεία, που σχετίζονται με τις καθιερωμένες κινήσεις ή στάσεις, και με τα τελετουργικά, κατά κάποιον τρόπο, αντικείμενα που χρησιμοποιεί ο πρόσφυγας. Αυτά τα στοιχεία, σύμφωνα με τις «σκηνοθετικές» υποδείξεις των κειμένων, είναι τα παρακάτω:

α) Ο βωμός ήταν το πρώτο και αναγκαίο σημείο αναφοράς των ικετών, μόλις έφταναν στην ξένη πόλη από την οποία περίμεναν βοήθεια. Μνημονεύεται επανειλημμένα ως «έδρα πολύθεοι»¹⁵, «έδρα κατάσκιον»¹⁶, «Διός εσχάρα»¹⁷, «θεών θυμέλαι»¹⁸.

β) Οι ικέτες έσπευδαν να καθίσουν πάνω στον βωμό ή να μπουν στον ναό (του Δία, συνηθώς¹⁹), από όπου και διατύπωναν εκ του ασφαλούς, υπό την προστασία του θεού, την παράκλησή τους²⁰. Ο Δίας, στις *Ικέτιδες* του Αισχύλου, επονομάζεται, ως εξ αυτής της ευεργετικής ιδιότητάς του, «Αφίπτωρ», «Ικέσιος», «Ικτήρ», «Ικταίος»²¹, αλλά και, κατ' επέκταση, «Ξένιος», «Κλάριος» και «Σωτήρ»²². Στον Ευριπίδη, ο Ιόλαος των *Ηρακλειδών* επικαλείται, επίσης, την προστασία του «Αγοραίου Διός»²³. Οι πρόσφυγες δεν ήταν εξ ορισμού πρόσωπα

⁶ Βλ. Αισχύλου *Ικέτιδες*, 610.

⁷ Βλ. Αισχύλου *Ικέτιδες*, 340, 414, 943, *Ηρακλίδαι*, 319, 442, 453.

⁸ Βλ. *Ηρακλίδαι*, 183, 431.

⁹ Βλ. *Ηρακλίδαι*, 188, 319.

¹⁰ Βλ. Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 471.

¹¹ Βλ. *Ηρακλίδαι*, 257.

¹² Χρησιμοποιούνται και άλλες συναφείς εκφράσεις λιγότερο «κωδικές», όπως *εκπέμπειν ηγής* (*Ηρακλίδαι*, 105).

¹³ Βλ. Αισχύλου *Ικέτιδες*, 241-3 (παρατήρηση του Βασιλιά των Πελασγών), Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 93-5 (απορία του Θησέα), *Ηρακλίδαι*, 122-5 (απορία του Δημοφώντα).

¹⁴ Οι αναφορές στις καθιερωμένες κινήσεις και χειρονομίες των ικετών είναι πάμπολλες. Βλ. ενδεικτικά, *Ηρακλίδαι*, 33, 44, Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 43-4, 108, 284, Αισχύλου *Ικέτιδες*, 159, 189 κ.α.

¹⁵ Αισχύλου *Ικέτιδες*, 423.

¹⁶ *Αντ.*, 345.

¹⁷ *Ηρακλίδαι*, 121. Πβ. *αντ.*, 341 (Ζηνός εσχάρα), και Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 33 (προς αγναίς εσχάrais δυοίν θεαίν Κόρης τε και Δημητρος).

¹⁸ Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 64-5.

¹⁹ Οι ικέτες, ιδιαίτερα στον Αισχύλο, χαρακτηρίζονται ως άμεσι προστατευόμενοι του Δία: στις *Ικέτιδες*, είναι «ικέτα Διός» (641) και «Ζηνός ύπορες» (653).

²⁰ Μια πλούσια φρασεολογία αναπτύσσεται σχετικά μ' αυτήν την αναγκαία κίνηση. Αναφέρουμε τους ευγλωττότερους από τους σχετικούς όρους: «βώμιος» (*Ηρακλίδαι*, 33, Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 93), «επιβωμοστατείν» (*Ηρακλίδαι*, 44), «πάγον προσίζει τωνδ' αγωνίων θεών» (Αισχύλου *Ικέτιδες*, 189), «εφέστιος θεών» (Αισχύλου *Ικέτιδες*, 503).

²¹ Αισχύλου *Ικέτιδες*, 1, 346, 616, 478-9, 385.

²² *Αντ.*, 27, 627, 671-2, 360 («Ικεσία Θέμις Διός Κλαρίου»).

²³ *Ηρακλίδαι*, 70.

απαρξίαστα, παρά μόνον εφ' όσον παρέμεναν μέσα σε ναό ή άγγιζαν κάποιον βωμό²⁴. Έτσι δικαιολογείται και η φροντίδα του Δαναού να παρουσιάσει τις κόρες του σεμνές, λιγόλογες και υποχωρητικές στον αργίτικο λαό, ξέροντας πως ο ικέτης θεωρείται πάντοτε ενδεής (χρείος) και σε μειονεκτική θέση (ήσων)²⁵.

γ) Τα πρόσωπα που κατέφευγαν στους βωμούς κρατούσαν φρεσκοκοιμένα κλαδιά δέντρων και θάμνων, καθώς και κορδέλλες²⁶, με τα οποία στόλιζαν τον βωμό και τα αγάλματα των θεών²⁷. Εξ άλλου, με μερικά απ' αυτά, που τα κρατούσαν στο αριστερό τους χέρι²⁸, πλησίαζαν, ικετευτικά και με σεβασμό, τον πιθανό προστάτη τους, και τον δέσμευαν συμβολικά, στεφανώνοντάς τον με τα φύλλα και τις ταινίες²⁹. Αυτά τα νεόκοπα κλαδιά ήταν, επίσης, στολισμένα με λευκό μαλλί (εριοόστεπτοι κλάδοι)³⁰. Μπουκέττα και γιρλάντες που εγγράφονταν στη διαδικασία της ικεσίας, θεωρούνταν ιερά, και αποτελούσε μιαρή πράξη η καταστροφή τους ή η απόσπασή τους από τα χέρια των φυγάδων ή των πολιτικά αδυνάτων³¹.

δ) Όταν έφτανε στον βωμό κάποιος ντόπιος άρχοντας (όπως στην περίπτωση της Αίθρας, στις *Ικέτιδες* του Ευριπίδη), ή όταν οι φυγάδες αποτολμούσαν να εγκαταλείψουν τη θυμέλη και τον ναό για να προσεγγίσουν το πρόσωπο από το οποίο προσδοκούσαν την παροχή ασύλου, γίνονταν και οι γνωστές χειρονομίες που υπαγόρευε ο κώδικας της ικεσίας: με το δεξιό τους χέρι, «ικεσία χερί»³², οι ικέτες άγγιζαν ευλαβικά τη γενειάδα ή το δεξιό χέρι του προστάτη τους, καθώς και το γόνατό του, γονατίζοντας οι ίδιοι μπροστά του³³.

ε) Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τους διακρατικούς νόμους, οι «αφίκτορες»³⁴ ώφειλαν να παρουσιάζονται ενώπιον του ηγέτη συνοδευόμενοι από κάποιον εγγυητή, θα λέγαμε, κάποιον πρόξενο, που ήταν μεν συμπατριώτης τους, αλλά κάτοικος της πόλης στην οποία κατέφευγαν³⁵ ή, τουλάχιστον, από κάποιον κήρυκα, που τους εκπροσωπούσε και που αναλάμβανε να διατυπώσει το αίτημά τους³⁶ ενώπιον του ηγέτη. Στις τραγωδίες που μας ενδιαφέρουν εδώ, αυτή η δεοντολογία παρακάμπτεται, λόγω του επείγοντος χαρακτήρα της προσφυγής των ικετών. Και στις *Ικέτιδες* του Αισχύλου, όταν ο βασιλιάς εκφράζει την απορία του βλέποντας τις Δαναίδες και τον γέρο πατέρα τους να παρουσιάζονται άφοβα στο Άργος χωρίς κήρυκα και χωρίς πρόξενο («απρόξενοι»)³⁷, ο χορός των ικετιδών, έχοντας απο-

²⁴ Απαρξίαστο πρόσωπο ήταν υψ' οιοσδήποτε συνθήκες ο κήρυκας (απεσταλμένος) ξένης πόλης. Βλ. σχετικά *Ηρακλείδα*, 271.

²⁵ Αισχύλος *Ικέτιδες*, 194-203.

²⁶ Βλ. Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 10 (ικτήρη θαλώ), 32 (φυλλάδος), 36 (ιερά στέμματα), 102 (ικεσίους συν κλάδοις φρουρούσι μ'...εν κύκλω), 258-9 (γλανκήν γλόνην...φυλλάδος κατασπεφί), Αισχύλου *Ικέτιδες*, 159, 241-2, 506, 333 (λευκοστεφεῖς έχουσα νεοδρέπτους κλάδους), 354 (κλάδοισι νεοδρόποις), *Ηρακλείδα*, 517.

²⁷ Βλ. *Ηρακλείδα*, 123-4, 440.

²⁸ Βλ. Αισχύλου *Ικέτιδες*, 191-3.

²⁹ Η πιο εντυπωσιακή δέσμευση τέτοιας μορφής φαίνεται να είναι εκείνη που επιβάλλουν στην Αίθρα, μητέρα του Θησέα οι Αργεῖες μητέρες-ικέτιδες. Πράγματι, τη στεφανώνουν με τις κορδέλλες της ικεσίας και, σχεδόν, την ανιητοποιούν κοντά τους στο βωμό, μέχρι να αποσπάσουν την υπόσχεση ασυλίας από τον βασιλιά και γιο της (βλ. Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 32-6 και 359-60).

³⁰ Αισχύλου *Ικέτιδες*, 21-3.

³¹ Βλ. *Ηρακλείδα*, 70-72 (όπου ο γέροντας Ιόλαος διαμαρτύρεται για την ανόσια και βίαιη επέμβαση του εχθρού κήρυκα στο τελετουργικό της ικεσίας) και Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 359-60 (όπου ο Θησέας παρακαλεί τις Αργεῖες να αποδεσμεύσουν από μόνες τους τη μητέρα του από τις ιερές κορδέλλες τους).

³² Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 108.

³³ Βλ. Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 10, 42-4, 272, 277-8, 284-5, *Ηρακλείδα*, 307.

³⁴ Ο Αισχύλος, στις *Ικέτιδες*, χρησιμοποιεί όλο σχεδόν το λεξιλόγιο που σχετίζεται με τους πρόσφυγες, οι οποίοι αποκαλούνται «φυγάδες» (84, 202, 349), «επιήλυδες» (195, 401), «αφίκτορες» (241), «ποτιτρόπαιοι» (362) και, φυσικά, «ικέται» (349).

³⁵ Βλ. Αισχύλου *Ικέτιδες*, 419, 491, 919 («προξένοις εγχορίζεις»), 920.

³⁶ Βλ. Αισχύλου *Ικέτιδες*, 238, 727.

³⁷ Αισχύλου *Ικέτιδες*, 238-40.

δείξει την εξ αίματος συγγένειά του με τον Αργείο βασιλιά, εύλογα τον παρακαλεί, ως ομόφυλο, να γίνει ο ίδιος «ευσεβής πρόξενός» του³⁸.

B. Η πολιτική ασυλία και οι όροι της χορήγησής της

Στον κόσμο της τραγωδίας, κάθε ανθρώπινο διάβημα που συνοδεύεται από επικλήσεις προς τους θεούς δεν απορρίπτεται ποτέ εξ αρχής, αν δεν εξετασθεί προηγουμένος με πολλή περίσκεψη και δέος. Αυτό το ξέρον πολύ καλά οι Δαναΐδες, όταν, χρησιμοποιώντας μια θαυμάσια παρομοίωση για τον ναό που τις φιλοξενεί, ικετεύουν τον βασιλιά του Άργους «να σεβασθεί την πρύμνη της πόλης του που είναι στεφανωμένη μ' αυτόν τον τρόπο»³⁹, δηλαδή με τα κλαδιά της ικεσίας τους.

Ωστόσο, η προσφυγή σε μια ξένη πολιτεία, η αίτηση ασύλου και η παροχή ασυλίας δεν ήταν απλώς θέματα που σχετιζόνταν με τη θρησκευτική ή την ηθική φυσιογνωμία των Ελλήνων. Ο πολιτικός φηγάδας, αναμφισβήτητα, είχε, κατ' αρχήν, με το μέρος του τους θεούς, που ενδιαφέρονταν για τους έκπτωτους και τους εξόριστους, ενώ συνάμα ο πανελλήνιος θεσμός της φιλοξενίας και, ενδεχομένως, ο δίκαιος χαρακτήρας των αιτημάτων του πρόσφυγα, ενίσχυαν την υπόθεσή του. Παρ' όλα αυτά, η πολιτική προστασία του φηγάδα δεν παρέχόταν άνευ όρων. Αποτελούσε ένα σοβαρό κεφάλαιο των διακρατικών σχέσεων, στο οποίο συχνά εμπλέκονταν ζητήματα δημοσίου διεθνούς δικαίου με ζητήματα ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, όπως θα λέγαμε σήμερα.

Με άλλα λόγια, οι ικέτες, ως πολιτικοί πρόσφυγες σε φιλική χώρα, έχουν a priori με το μέρος τους όχι μόνο τον Δία, αλλά και όλους τους «πολιτισσούχους θεούς»⁴⁰ και τους «αγωνίους θεούς»⁴¹. Αλλά οι «ικεσίες» τους⁴² (ή «λιταί»⁴³) απευθύνονται ταυτόχρονα στον κόσμο των αθανάτων, και σ' έναν κόσμο θνητών, εκθέτοντας συνάμα μια θρησκευτική δεοντολογία και μια πρακτική αναγκαιότητα.

Από την πλευρά τους, οι αθάνατοι, ως πολιούχοι θεοί, προστατεύουν όχι μόνο τους ξένους, αλλά και την πολιτεία που τους φιλοξενεί. Κι αυτό, ακριβώς, αποτελεί, μερικές φορές την αιτία του διλήμματος για έναν ηγέτη που καλείται να διαλέξει ανάμεσα σε καθήκοντα εξ ίσου ιερά. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η παροχή ασυλίας δεν πραγματοποιείται άνευ όρων. Ας δούμε πώς η τραγική δραματολογία επεξεργάζεται ιδεολογικά αυτό το πρόβλημα.

I. Οι Ικέτιδες του Ευριπίδη

Στις *Ικέτιδες* του Ευριπίδη, βλέπουμε να φτάνουν στην Ελευσίνα γυναίκες από το Άργος, επί κεφαλής των οποίων βρίσκεται ο βασιλιάς Άδραστος. Η ανόσια εισβολή του Πολυνεΐκη και των Αργείων συμμάχων του στη Θήβα έχει πλέον λήξει άδοξα από κάθε άποψη, και οι μητέρες των επτά -ήδη νεκρών- εισβολέων έρχονται να ζητήσουν από τον κραταίο Αθηναίο βασιλιά να τους εξασφαλίσει το δικαίωμα ταφής των γιων τους, το οποίο η Θήβα τούς αρνείται μνησίκακα.

«Αυτό το δικαίωμα στην ταφή», επισημαίνει η Romilly, «που παρουσιαζόταν στον Σοφοκλή ως θεϊός νόμος, γίνεται εδώ αισθητό ως κανόνας της ηθικής συνείδησης και ως χα-

³⁸ *Αντ.*, 418-9.

³⁹ *Αισχύλου Ικέτιδες*, 344.

⁴⁰ *Βλ. Αισχύλου Ικέτιδες*, 493 και *Ηρακλείδα*, 101 (θεών ικετήρας).

⁴¹ *Αισχύλου Ικέτιδες*, 242, 355 (αγώνιοι θεοί).

⁴² *Ηρακλείδα*, 107.

⁴³ *Βλ. Αισχύλου Ικέτιδες*, 378, 521 και Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 24.

ρακτηριστικό πολιτισμού»⁴⁴. Ο Θησεάς, παροτρυνόμενος και από την ευσεβή μητέρα του, υπόσχεται στους ικέτες να ικανοποιήσει το αίτημά τους πάση θυσία. Μετά την ατελέσφορη ανταλλαγή κληρικών μεταξύ Αθήνας και Θήβας, ο Θησεάς κηρύσσει τον πόλεμο ενάντια στη Θήβα, και επιστρέφει νικητής, έχοντας περισυλλέξει τα οστά των νεκρών στρατηγών. Οι Αργεείς μπορούν επί τέλους να θάψουν τα παιδιά τους.

Ένα μεγάλο τμήμα της τραγωδίας εκθέτει ποικίλους προβληματισμούς σχετικά με την χορήγηση προστασίας στους ικέτες εκ μέρους της Αθήνας. Ήδη από τον πρόλογο της Αίθρας, γίνεται νύξη για τη διακριτική ευχέρεια που έχει ο ηγεμόνας να αποπέμψει αυτόν τον θλιβερό, πένθιμο όμιλο των γυναικών ή, αντίθετα, να ικανοποιήσει τις «ικέσιες ανάγκες τους», επιτελώντας έτσι θεάρεστο έργο⁴⁵. Ωστόσο, η Αίθρα, ως γερόντισσα, γυναίκα και μητέρα, είναι εκείνη που εξ αρχής υποστηρίζει ανεκδοίαστα τα αιτήματα των μητέρων που πενθούν, και που προβάλλει, για τούτο, ως κύριο επιχείρημα το σέβας των θεών⁴⁶.

Όταν εμφανίζεται ο Θησεάς μπροστά στις ικέτιδες, ζητάει να μάθει από τον γέροντα Άδραστο το αίτιο της προσφυγής τους στη χώρα του. Ο διάλογος είναι όχι μόνο μακροσκελέστατος (150 σίχοι), αλλά και επιτιμητικός, και μοιάζει με ανάκριση από την πλευρά του Αθηναίου βασιλιά⁴⁷. Είναι φανερή η πρόθεση αυτού του τελευταίου να μεμφθεί τον Άδραστο για την επιπολαιότητα που επέδειξε εμπλεκόμενος σε συγγένειες, συμμαχίες και πολέμους που καθόλου δεν τον τιμούσαν ούτε τον συνέφεραν⁴⁸, και μάλιστα αδιαφορώντας για τους χρησμούς που τον προειδοποιούσαν για την καταστροφή⁴⁹.

Ο Θησεάς παίζει, κατά την κρίση του Άδραστου, τον ρόλο του δικαστή⁵⁰, ενώ οι ικέτες χρειάζονται έναν «ιατρό» των δεινών τους. Ο γιος της Αίθρας, όμως, συμπεριφέρεται μ' αυτόν τον τρόπο, όχι για να επιδείξει τη σοφία του και τον ορθολογισμό του, αλλά για να αποφύγει, ει δυνατόν, την παροχή προστασίας σε κάποιον, που υπήρξε ένοχος απέναντι στους θεούς και απερίσκεπτος απέναντι στην πατρίδα του. Και πράγματι, η αρχική του απόφαση θα είναι να διώξει ευγενικά τον Άδραστο, επικαλούμενος την απουσία ηθικών λόγων που θα έπειθαν τους ντόπιους πολίτες για μια έντιμη συμμαχία με τον Αργείο βασιλιά⁵¹.

Αλλά ό,τι δεν κατορθώνει ο Άδραστος από την ποικίλως αδύναμη θέση του, το κατορθώνει η Αίθρα, που πείθει τον γιο της να αναλάβει αυτό το επικίνδυνο έργο. Ο Θησεάς στέλνει στη Θήβα κήρυκα, που θα μεταφέρει μια συγκεκριμένη πολιτική πρόταση: αν οι Θηβαίοι του επιτρέψουν την ταφή των Αργείων, τότε θα έχουν εξασφαλισμένη τη φιλία του αθηναϊκού λαού⁵². Λακωνικά και χωρίς μελοδραματισμούς, ο Θησεάς κάνει μια συμφέρουσα πρόταση στους γείτονές του, εν είδει πολιτικού ανταλλάγματος για την εξυπηρέτηση που ζητάει.

Ωστόσο, μόλις αναχωρεί ο Αθηναίος απεσταλμένος για τη Θήβα, έρχεται από εκεί ένας Θηβαίος κήρυκας, που απαιτεί εξ ονόματος της πόλης του την απέλαση των ικετών από τη γη του Ερεχθέα, απορρίπτοντας συνάμα και την αίτηση της ταφής των νεκρών στρατηγών⁵³. Αναπόφευκτα, κηρύσσεται ο πόλεμος μεταξύ Αθήνας και Θήβας. Το όσο λάφυρο της μάχης θα είναι τα οστά των νεκρών, που ο νικητής Θησεάς ετοιμάζεται να τα εγχειρίσει στους ικέτες του προς ταφήν. Το κέρδος του απ' αυτήν την επιχείρηση είναι η προσωπική δόξα και η μνήμη της ευεργεσίας που οφείλουν οι Αργείοι να διατηρήσουν και στη συνείδηση των

⁴⁴ Jacqueline de Romilly, *La Grèce antique à la découverte de la liberté*, Paris, 1989, Fallois, σ. 86.

⁴⁵ Ευριπίδη *Ικέτιδες*, 38-40.

⁴⁶ *Αвт.*, 301-2, 331.

⁴⁷ *Αвт.*, 113-262.

⁴⁸ *Βλ. авт.*, 127, 161, 232-3.

⁴⁹ *Βλ. авт.*, 158, 214-31.

⁵⁰ *Αвт.*, 252-3: «Οὔτοι δικαστήν σ' εἰλόμην ἐμῶν κακῶν ἀλλ' ὡς ἰατρὸν τῶνδ', ἀνάξ, ἀφίγηθε».

⁵¹ *Αвт.*, 246-9.

⁵² *Αвт.*, 385-7.

επερχομένων γενεών, ώστε να τιμούν την Αθήνα για πάντα⁵⁴. Ήδη, με την υπεράσπιση των ξένων, η συμμαχία μεταξύ των δύο πόλεων ενισχύεται, εν ονόματι μιας πολιτικής ηθικής, αποδεκτής εκατέρωθεν.

Ο Ευριπίδης, όμως, δεν αρκείται σ' αυτήν την φιλική περιγραφή της υποχρέωσης των ευεργετηθέντων. Εμφανίζει, λοιπόν, στο θεολογείο του τη θεά Αθηνά, η οποία συμβουλεύει τον Θησέα να μην δωρίσει τα οστά στους Αργείους, αν δεν τους δεσμεύσει, ενόρκως⁵⁵ και με θυσίες, έναντι της πόλης που τους προστάτευσε, εξασφαλίζοντας, έτσι, τη συμμαχία τους υπό το βλέμμα των θεών. Τόσο ο Θησέας όσο και οι ικέτιδες υπακούουν ασμένως στις προτροπές της σοφής θεάς⁵⁶.

II. Οι Ηρακλείδα

Όπως στις *Ικέτιδες* του Ευριπίδη και σ' εκείνες του Αισχύλου, ένας σεβάσμιος άνδρας οδηγεί κι εδώ τα παιδιά του Ηρακλή στην Αθήνα, μετά από σκληρή καταδίωξη. Ταυτόχρονα σχεδόν με την προσφυγή τους στον ναό του Δία, στον Μαραθώνα, καταφτάνει και ο απεσταλμένος του σφετεριστή Ευρυσθέα από το Άργος, για να απαιτήσει από τους Αθηναίους όχι μόνο την απέλαση των Ηρακλειδών από την Αττική, αλλά και την έκδοσή τους στην εξουσία του Άργους. Ο κήρυκας επικαλείται την δικαστική απόφαση της πόλης του, σύμφωνα με την οποία ο Ιόλαος πρέπει να θανατωθεί με λιθοβολισμό⁵⁷.

Τις απειλές και τις ανόσιες βιαιοπραγίες του Αργείου κήρυκα σε βάρος των ικετών έρχεται να τις διακόψει ο βασιλιάς της Αθήνας, ο Δημοφών, αποσοβώντας προσωρινά τη διπλωματική ρήξη με το Άργος. Ο λόγος δίνεται στον απεσταλμένο που διεκδικεί τους ξένους. Η επιχειρηματολογία του κήρυκα ερείδεται κυρίως πάνω στο δικαίωμα της πατρίδας του να εφαρμόσει τις αποφάσεις της στους πολίτες που της ανήκουν⁵⁸. Κατά τον Αργείο αντιπρόσωπο, η παροχή ασύλου στους απογόνους του Ηρακλή δεν αποτελεί μόνο καταστρατήγηση των νόμων μιας ξένης πόλης, αλλά σημαίνει και μια ασύμφορη επιχείρηση για την Αθήνα και τον ηγέτη της: οι Αργείοι, αν δεν γίνει σεβαστό το εγγύριο δίκαιό τους, θα απαντήσουν με πόλεμο στους Αθηναίους. Κι αυτοί οι τελευταίοι θα χάσουν μια ισχυρή συμμαχία για χάρι μιας δράκας αδύναμων πολιτικών ικετών⁵⁹.

Την υπεράσπιση του κρατικού δικαίου τολμάει να αντικρούσει ο Ιόλαος, επικαλούμενος τους κανόνες του διακρατικού δικαίου και, φυσικά, την ευσέβεια προς τους θεούς. Οι λόγοι που νομιμοποιούν την ασυλία των ικετών στην Αθήνα είναι, συνοπτικά, οι παρακάτω: α) οι Ηρακλείδες δεν δραπέτευσαν από το Άργος, αλλά εξορίστηκαν κατόπιν ψηφοφορίας και, ως απελαθέντες, θεωρούνται πλέον ξένοι ως προς την πατρίδα τους⁶⁰, και άρα η απαίτηση έκδοσής τους είναι παράλογη, β) ο εξόριστος δεν υποχρεούται τυπικά να εγκαταλείψει όλες τις ελληνικές πόλεις, αλλά μόνο τη γενέτειρά του που τον απέπεμψε⁶¹, γ) η χορήγηση ή μη πολιτικού ασύλου στον φυγάδα συναρτάται προς το πολίτευμα, μα και τον βαθμό εξάρτησης της φιλοξενούσας πόλης από την πόλη που εξοστράκισε τον πολίτη⁶², αλλά η Αθήνα είναι πόλη φιλελεύθερη και ανεξάρτητη, δ) οι ικέτες και ο Δημοφών έχουν κοινό πρόγονο, τον Πέλοπα, και η κοινή καταγωγή τους αποτελεί έναν ακόμη ισχυρό λόγο που συνηγορεί υπέρ της

⁵⁴ *Aut.*, 467-72.

⁵⁵ *Aut.*, 1169-75.

⁵⁶ *Aut.*, 1183-210. Μέσα σε ελάχιστους (17) στίχους, το λεξιλόγιο των όρκων εμφανίζεται 7 φορές.

⁵⁷ *Aut.*, 1227-31 και 1232-4.

⁵⁸ *Ηρακλείδα*, 59-60.

⁵⁹ *Aut.*, 139-43.

⁶⁰ *Aut.*, 153-78.

⁶¹ *Aut.*, 184-9.

⁶² *Aut.*, 189-90.

⁶³ *Aut.*, 191-8.

⁶⁴ *Aut.*, 205-12 και 223-5.

αυιλίας⁶³, ε) ο πατέρας των Ηρακλειδών επανέφερε κάποτε τον Θησέα, πατέρα του Αθηναίου βασιλιά, από τον Άδη, και αυτή η μεγίστη ευεργεσία απαιτεί, τώρα, μια «αντίχαρη» εκ μέρους του Δημοφώντα⁶⁴.

Παρά τους θρησκευτικούς, ηθικούς και πολιτικούς λόγους που υπαγορεύουν ολοφάνερα την προστασία των παιδιών του Ηρακλή, η παροχή ασύλου απαιτεί ένα βαρύ αντίτιμο. Πράγματι, η Αθήνα αντιμετώπιζε σύντομα την ένοπλη οργή του Ευρυσθέα (τα στρατεύματά του βρίσκονται ήδη στην Αττική) και, ταυτόχρονα, μια αναμφίσημη, θεική απαίτηση: εν όψει του πολέμου, οι χρησιμοί απαιτούν τη σφαγή μιας ευγενούς παρθένου προς τιμήν της Κόρης της Δήμητρας. Ο Δημοφών, παρά την ευσέβειά του, δεν παύει να σκέπτεται και ως ηγέτης, που φροντίζει για την πολιτειακή ενότητα και την εσωτερική ειρήνη. Τα θέσφατα του προκαλούν μια έντονη πολιτική και ηθική αμηχανία⁶⁵. Απ' αυτήν την αμηχανία θα απαλλάξει τους πάντες η νεαρή Μακαρία, κόρη του Ηρακλή, που αυτόβουλα προσφέρει τη ζωή της για να εξασφαλίσει την προστασία των αδελφών της.

Συνεπώς, όπως και στις *Ικέτιδες*, έτσι και στους *Ηρακλίδες*, γίνεται φανερό ότι η εξασφάλιση πολιτικού ασύλου δεν είναι μια υπόθεση απλή, που συνδέεται με την αντιπαράθεση όσων και ανόσιων συμπεριφορών, αλλά, αντίθετα, φέρνει στο φως ένα σύνθετο πλέγμα ποικίλων αξιών του αρχαίου πολιτισμού και πολιτικών προβλημάτων⁶⁶.

III. Οι *Ικέτιδες* του Αισχύλου

Τις *Ικέτιδες* του Αισχύλου τις αφήσαμε στο τέλος επειδή, ακριβώς, παρουσιάζουν και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον σε σχέση με τον προβληματισμό μας. Θα φανταζόταν εύλογα κανείς ότι αυτό το έργο, που είναι χρονολογικά το πρώτο που ασχολείται με ένα θέμα «διεθνούς δικαίου» στην κυριολεξία, αφού εδώ πρόκειται για φυγάδες μιας ξένης χώρας, θα παρουσίαζε μια απλή διαδικασία παροχής ασύλου. Παραδόξως, συμβαίνει το αντίθετο. Μολονότι ο Αισχύλος βάζει τις ικέτιδες του να επικαλούνται συνεχώς τη δικαιοσύνη και τον Δία, τα πράγματα γι' αυτές δεν φαίνονται καθόλου απλά.

Στο Άργος, καταφτάνουν από την Αίγυπτο οι Δαναΐδες, αυτοεξόριστες αλλά καταδικωμένες από τους εξαδέλφους τους Αιγυπτιάδες, οι οποίοι επιθυμούν μανιωδώς να τις νυμφευθούν διά της βίας. Εκείνες αποφεύγουν εξ ίσου μανιωδώς αυτόν τον γάμο, και ζητούν άσυλο από τον βασιλιά των Πελασγών. Το Άργος, τελικά, θα τους παράσχει προστασία, αλλά μέχρι να ληφθεί αυτή η απόφαση, ένα πλήθος από θέματα δικαίου και εξωτερικής πολιτικής εξετάζονται με πολλή περισκεψη.

Τα επιχειρήματα που επικαλούνται οι κόρες του Δαναού για να πείσουν τον βασιλέα είναι τα παρακάτω: α) οι επίδοξοι μνηστήρες είναι αγροίκοι και φιλήδονοι⁶⁷, β) οι ίδιες επιθυμούν να διατηρήσουν την ελευθερία τους αποφεύγοντας τον γάμο⁶⁸, γ) οι σχέσεις τους με το Άργος είναι σχέσεις αίματος, αφού κατάγονται από το γένος της ιέρειας Ιούς που, κνηγμένη από την Ήρα, γέννησε κάποτε τον διογενή γιο της Έπαφο στην Αίγυπτο⁶⁹, και δ) ως ικέτιδες του Διός, από τον οποίο, μάλιστα, κατάγονται, δικαιούνται ασυλίας⁷⁰.

Αλλά ο βασιλιάς των Πελασγών δεν ενδίδει αμέσως στις ικεσίες των φυγάδων παρθένων.

⁶⁴ *Αвт.*, 218-22.

⁶⁵ *Αвт.*, 411-24.

⁶⁶ Η Jacqueline de Romilly, αναφερόμενη στον πανελλήνιο νόμο της ταφής των νεκρών, επισημαίνει ότι «ο νόμος εμφανίστηκε όταν, με τη μια ή την άλλη μορφή, οι πολίτες απέκτησαν πρόσβαση στην πολιτική ζωή» (*La*

loi dans la pensée grecque, Paris, 1971, Les Belles Lettres, σσ.10-11).

⁶⁷ *Αισχύλου Ικέτιδες*, 10-1, 30-1, 225, 426 κ.α.

⁶⁸ *Αвт.*, 143, 331, 334 κ.α.

⁶⁹ *Αвт.*, 16-8, 50, 274-5, 330 κ.α.

⁷⁰ *Αвт.*, 206.

Αν η «οργή του Δία των ικετών» είναι τρομερή⁷¹, τρομερή είναι και η οργή του λαού, αν συμβεί να στραφεί ενάντια στον ηγέτη κατηγορώντας τον ότι «κατέστρεψε την πόλη του, τιμώντας κάποιους επήλυδες»⁷². Η επιφυλακτικότητα του βασιλιά απέναντι στις Δαναίδες οφείλεται σε μια σωρεία από πολιτικά και διπλωματικά ζητήματα που πρέπει να διαλευκάνει, πριν να αναλάβει υπό την προστασία του τις εξόριστες γυναίκες. Κι αυτά τα προβλήματα είναι τα εξής: 1) Είναι πράγματι συγγενείς του αργείου λαού οι ικέτιδες; Σ' αυτήν την περίπτωση, θα πρέπει να το αποδείξουν, εκθέτοντας το γενεαλογικό τους δένδρο⁷³. 2) Μήπως η φυγή των γυναικών από την πατρίδα τους συνδέεται με κάποια παραβίαση του δικαίου; Αν ναι, τότε η αίτηση ασύλου είναι επίσης άδικη⁷⁴. 3) Μήπως, σύμφωνα με τους νόμους της πατρίδας τους, οι Αιγυπτιάδες έχουν πάνω στις γυναίκες αυτές το δικαίωμα της επιτροπείας ή της κηδεμονίας ως οι εγγύτεροι συγγενείς τους; Σε μια τέτοια περίπτωση, καμμία πόλη δεν θα μπορούσε να τους αρνηθεί την έκδοση των φυγάνων και την επιστροφή τους στη χώρα τους⁷⁵. 4) Αν η χορήγηση ασύλου αντιβαίνει προς τις διακρατικές σχέσεις (μεταξύ Αιγύπτου και Ελλάδας), δεν θα έπρεπε να ληφθεί σοβαρά υπ' όψη το δυσάρεστο και, ίσως, καταστροφικό ενδεχόμενο των αντιποίνων από την πλευρά των Αιγυπτιαδών;⁷⁶ 5) Μήπως η προστασία γυναικών που, ενδεχομένως, θα οδηγήσει το Άργος σε πόλεμο με τους διεκδικητές Αιγυπτιάδες, είναι υπερβολική και πρακτικά επισφαλέςατη, αφού θα διακινδυνεύσουν τη ζωή τους κάποιοι άνδρες γι' αυτές;⁷⁷

Σε τελευταία ανάλυση, για τον αρχηγό ενός κράτους ο φόβος του μιάσματος δεν προκύπτει μόνο από την άρνηση παροχής ασύλου σε φυγάδες, αλλά και από κακό πολιτικό χειρισμό που μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες για τον πληθυσμό μιας πόλης. Τίποτε δεν είναι ηθικά μονοσήμαντο εδώ, και για τούτο μια συζήτηση, ακόμη και για ένα ιερό καθήκον, δεν φαντάζει σαν δραματουργικό παιχνίδι, αλλά φανερώνει μια όψη αυτού που ο Girard ονομάζει «γόνιμη ασυνέπεια της τραγωδίας»⁷⁸.

Βέβαια, και στις τρεις τραγωδίες που εξετάσαμε, η ασυλία των ικετών εξασφαλίζεται τελικά. Είναι, όμως, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι και στους τρεις τόσο διαφορετικούς δραματικούς μύθους που είδαμε, η ασυλία δεν κερδίζεται αβρόχως ποσί, αλλά υπό προϋποθέσεις, όσο κι αν αυτό εκθέτει τον φιλοξενούντα στον κίνδυνο να θεωρηθεί ανόσιος και ασεβής. Γενικά, τα δεδομένα που συνηγορούν υπέρ της πολιτικής ασυλίας φαίνεται να είναι τα παρακάτω:

- α) Η ενδεχόμενη συγγένεια ή παλαιά φιλία μεταξύ ικέτη και δυνητικού προστάτη.
- β) Το δίκαιο του αιτήματος των προσφύγων.

Αντίθετα, τα πρακτικά και ηθικά δεδομένα που περιπλέκουν το ζήτημα της χορήγησης ασυλίας φαίνονται να είναι:

- α) Οι πιθανοί συμμαχικοί ή φιλικόι δεσμοί ανάμεσα στην πόλη που αναδέχεται τους πρόσφυγες και στην πόλη που τους καταδιώκει.
- β) Ο βαθμός διακίβευσης της ενότητας και της ακεραιότητας της «αναδόχου» πόλης, στην περίπτωση που θα αναλάβει υπό την προστασία της τους ξένους.
- γ) Το ενδεχόμενο πολιτικό κόστος της παροχής ασύλου σε πρόσωπα που εκθέτουν τη χώρα σε κίνδυνο.

⁷¹ *Αвт.*, 346.

⁷² *Αвт.*, 401.

⁷³ *Αвт.*, 289-90.

⁷⁴ *Αвт.*, 343.

⁷⁵ *Αвт.*, 387-91.

⁷⁶ *Αвт.*, 407-17.

⁷⁷ *Αвт.*, 476-7.

⁷⁸ René Girard, *La violence et le sacré*, Paris, 1972, Grasset/Pluriel, σ. 207.

δ) Η υφή του αιτήματος καθαυτή⁷⁹.

Η ασυλία εγκαθιδρύει ισχυρούς και ιερούς δεσμούς φιλίας μεταξύ ευεργέτη και ευεργετούμενου. Και δεσμεύει αμφότερα τα μέρη και για τις επερχόμενες γενιές. Αυτό το φαινόμενο που περιγράφει η τραγωδία με τόση ευαισθησία αποτελεί, πιστεύω, μια από τις σοβαρότερες μαρτυρίες περί του αισθήματος του δικαίου αλλά και περί του ανθρωπισμού στον χώρο του πολιτικού ήθους της αρχαιότητας.

⁷⁹ Υπήρχαν αιτήματα σχετικής ή και απόλυτης ισχύος. Στις *Ικέτιδες* του Ευριπίδη, το δικαίωμα ταφής του συγγενούς νεκρού προστατεύεται από έναν ιερό νόμο που

ισχύει σε όλες τις ελληνικές πόλεις (βλ. στίχους 311: «νόμμα...πάσης...Ελλάδος», και 526-7: «τον Πανελληνίων νόμον σώζων»).